

BIRGIT HERTZBERG JOHNSEN

Nemi különbségek a humor gyakorlásában és élvezetében Norvégiában

A mai norvég társadalomban, mind a tömegmédiában, mind az emberek mindennapi életében nagy változásokat tapasztalhatunk a humor használatát és értelmezését illetően. A változások a humoros kommunikáción belül az elvárásokban, a használatokban és az értékelésekben mutatkoznak. A cikk a humort illető nemi különbségekre fókuszál. A forrásanyagomat terepmunkával és részletes kérdőívek kitöltésével készítettem el. Olyan tanulmányt igyekeztem létrehozni, amely visszatükrözi a válaszadók tapasztalatait és nézeteit. A humor és a nem közti kapcsolat vizsgálatára belső perspektíva alkalmazása ad lehetőséget, amely azt teszi lehetővé, hogy konkretizáljuk és minősítsük a nemi különbségekről szerzett elméleti alapú ismereteinket. A legtöbb esetben a válaszadók megjegyzései alátámasztják a humor használatában és interpretációjában levő nemi mintákat, de ugyanakkor szemléltetik a kommunikáció ezen kiterjedt területére jellemzően az értelmezések számos változatát.

A humor kutatása multidiszciplináris, számos szempont és elmélet alapján lehet foglalkozni vele. A különböző diszciplínákban lefolytatott elemzések, a humor kreálásában és alkalmazásában, kimutattak nemi különbségeket. Az alkalmazott humor tematikailag különböző jelentésekkel bírhat a két nem számára. Társas helyzetekben a férfiakat sokkal agresszívbabaknak írják le, míg a nők azok, akik a társas érintkezéseiket humorral könnyítik (McGhee 1979a).

A néprajzkutatók egyre inkább érdeklődnek a gender (társadalmi nem) téma iránt. Számos tanulmány leírja, hogy az egyén társas élményei és identitása magába foglalja a folklór előadásának és repertoár profiljának integrált elemeként a nemet is (ld. Mills 1998). Azonban a néprajzosok a humor és a gender összefüggésének témájára kevésbé fókuszáltak (ld. Kinnunen 1998). A legtöbb, e témában lefolytatott kutatást a pszichológia és a szociálpszichológia területén végezték.

Mivel néprajzkutató vagyok, ezért elsősorban a népi kultúrában kutatom a humor alkalmazását. A mai társadalomban azonban a népi kultúrát nem lehet sem a tömegkultúrától elválasztva vizsgálni, sem a globalizációs folyamatok okozta kultúra-deterritorizációtól (Anttonen 1998:6).

A globalizációs folyamatok megváltoztatják a tradicionális kultúrát és értékeket, beleértve a klasszikus nemi viszonyrendszereket, és ily módon változtatják a humorhoz való tradicionális attitűdöket is. Habár még mindig sok vicc terjed szájról szájra, a humoros kommunikáció nagy hányadát ma már elektronikus audio-vizuális berendezéseken keresztül, különösen a tömegmédiában, pl. a televízióban és filmekben terjesztik.

A humor értékelését illetően a különböző kultúrákban a fontosság és értékek szempontjából nagy különbségek vannak a (Søbstad 1995:15). Norvégiában a humorhoz kapcsolódó tradicionális attitűdök a társadalmi és a helyi normák szerint változtak, és természetesen kor és nem szerint (Johnsen 1997). A közelmúltig a humor előadása a közép- és felsőosztályon belül egy szűk kör kiváltsága volt (Knutsen 1987, ld. még Kuipers 1998). A kulturális szokások miatt az észak-norvégiai emberek a verbális és az ugratós humort jobban szerették, mint az ország más részeiben élők (Knutsen 1987).

Manapság, amikor tradicionális humorról beszélünk, a különböző társadalmi és földrajzi csoportok közti különbségek kezdenek eltűnni, és ami a legérdekesebb, a nemek közti hagyományos különbségek is sokkal kevésbé tűnnek szignifikánsnak, mint azelőtt. Azonban új különbségek kezdenek megjelenni. A tömegmédia hatása alatt a generációs különbségek rendkívüli mértékben növekszenek. Ez nagyban hat a fiatalokra (Johnsen 1997:157). Az új generációk humoros kommunikációjában jelentkező különbségek az elvárásokban, a gyakorlatban és az értékelésben is tetten érhetők.

BELSŐ NÉZET

A kommunikáció számos típusában felhasználják a humort. Jelentése nagy mértékben függ a kontextustól. Ez fontos kitétel, amikor a humoros kommunikáció során megfigyelhető nemi különbségekről beszélünk. Az egyén szerepe elengedhetetlen. A kontextusfüggőség és a jelentés kétértelműsége miatt a humoros kommunikáció egyedi variációit nem mindig lehet előre megjósolni. Különösen a feminista kutatók férfiközpontúsággal vádolták a humorról és nemmel foglalkozó experimentális kutatást, és azt állították, hogy az nem is foglalkozik a humor női megközelítésével (Sheppard 1986, Stillion and White, 1987). Ezt a metodológiai problémát a néprajzi kutatásokban meg lehet oldani, ha a kutatás az egyén humorról alkotott koncepciójára és fogalomalkotására fókuszál.

Egyfajta „belső nézet” alkalmazása a jó metodológiai kiindulási pont. A jelenleg folyó kutatásokat, amelyek az egyén önismeretéről és kifejezőmódjáról szólnak, számos területen elvégezték. Ez a fajta „belső nézet” és a hozzá kapcsolódó kutatás nagymértékben hozzájárulhat az emberek életről és öntudatról szóló értelmezéséhez. (Johnsen 1986).

Ahhoz, hogy elsajátítsam ezt a „belső nézetet”, megpróbáltam olyan humorra vonatkozó kutatási anyagot létrehozni, amely az egyén élményeire és szemléletére reflektál. A forrásmunkámat terepmunkával és posztán feladott kérdőívek kiértékelésével hoztam létre. A humorra vonatkozó kutatásom célja kettős volt, egyrészt, hogy kontextusában rögzítsem a humoros hagyomány variációit, valamint hogy az egyének reflektáljanak a saját viszonyukra a humorról kapcsolatban. Ezért a későbbiekben szeretnék pontosan idézni tőlük.

*

1989 és 1992 között minden nyáron egy profi humorista, Tore Skoglund társaságában utaztam, Észak-Norvégiában. Felvettünk több humoros anekdotázást és meginterjúvoltunk kb. 50 embert (Johnsen 1994). Az összegyűjtött anyagot jelenleg a Norvég Néprajzi Archívum őrzi. A módszer kvalitatív terepmunka volt, alapja párbeszéd a kutató és a válaszadó között. A rögzített anyag a válaszadók élményeire és nézeteire reflektál. Terepmunkám során olyan embereket interjúvoltam meg, akik jó történetmesélő hírében állnak, és aktív humoristák. Nem okozhat túl nagy meglepetést, hogy többnyire férfiakkal találkoztam. Ezért úgy döntöttem, hogy kiegyenlítsem az empirikus anyagomat egy felméréssel, amely jobb nemi eloszlást mutat.

1995-ben részletes kérdőívet nyújtottam be a Norvég Etnológiai Kutatóintézet archívumának állandó válaszadóihoz. Ezek vidéken élő főként idősebb emberek, ezért a kérdőívet az oslói és trondheimi egyetem diákjaihoz is eljuttattam. Kérdéseimre ötven nő és harmincöt férfi válaszolt.

Amikor a kérdőívet terveztem, azt reméltem, arra buzdítom válaszadóimat, hogy a humorra vonatkozó kérdésekre a maguk társadalmi és kulturális közegükben válaszoljanak. Olyan kérdésekre vártam választ, mint például, mi motivál némelyeket, hogy erőfeszítéseket tegyenek annak érdekében, hogy jó sztorizók és humoristák legyenek. Mik azok az értékek, amiket a humoros kommunikációhoz kapcsolnak, s a humornak mely formáit részesítik előnyben és így tovább.

NEMI MINTÁK

Judith Stillion és Hedy White, feminista kutatók azt állítják, hogy a humorról kapcsolatos kutatásokban felbukkanó nemi különbségek négy kategóriában jelennek meg: „Először is, a kutatások bebizonyították, hogy a státusz széles skáláján nagy különbségek vannak, ez minden bizonnyal a humorban fennálló nemi különbségtételt is befolyásolja. (...) Másodsorban a gyerekek humoros viselkedésében jól megkülönböztethető nemi különbségek vannak. (...) A harmadik: az agresszív és szexuális tartalmú viccek területe. (...) Végül a negyedik, nemi különbségek jelentkeznek a

humor tartalmának értékelésében. (Stillion and White 1987: 220, 221).

Azért hogy a nemi különbségeknek empirikus dokumentációját produkálni tudjam, a fenti idézetre rímelve, a kutatásomban szereplő férfiakat és nőket egyaránt megkértem, hogy saját élményeik alapján reflektáljanak a humorban mutatkozó nemi különbségekre. Sokan közülük explicit módon ezt meg is tették. A megkérdezettek több mint 850, szerintük humorosnak gondolt, történetet és viccet küldtek. Még ennél is fontosabb, hogy leírták, hogyan élnek a hétköznapokban a humorral, és elmondták a vé-

*...miként kezeli
napjaink társadalmá,
és különösen
a tömegmédiá
a humort...*

leményüket arról, hogy szerintük miként kezeli napjaink társadalmá, és különösen a tömegmédiá a humort. Afelől semmi kétség, hogy mind a földrajzi, mind a társadalmi hovatartozás fontos tényező ahhoz, hogy megmagyarázza a humor értelmezése és alkalmazása során fellépő egyéni különbségeket. De még ennél is sokkal nagyobb eltérések mutatkoznak a női és férfi beszámolókbán a verbális és szituációs humor területén. A férfiak általában sokkal agresszívabbak, mint a nők, és sokkal gyakrabban is humorizálnak nyilvános helyeken.

Ha megvizsgáljuk a kialakult humor-kategóriákat, észrevehetjük, hogy némelyik jól ismert folklór műfajokba sorolható be, mint például az otromba tréfák.

Az anyagom legszembetűnőbb eredménye, s leginkább a nőkre jellemző, hogy váratlan helyzetekbe csöppennek, amit ők úgy írnak le, vagy jellemeznek, mint szituációs humort. Ez a balfácán-történetek műfajába sorolható, amikben a nők a történések elszenvedői. „Az önirónia és egyéb, önmagukra irányuló humor szintén olyanfajta humor, amelyet a nőknek tulajdonítanak.” – hogy a finn néprajzkutatót, Eeva-Liisa Kinnunent idézzük (1998:407).

HUMOR A NYILVÁNOS HELYEKEN

Kinnunen szerint „...Finnországban hosszú időn keresztül a humort egyértelműen a férfiak felségterületének tekintették, csakúgy mint más nyugati országokban” (1998:403). Néhány kiemelkedő női kivételtől eltekintve, a nyilvános helyeken tartott humoros rendezvényeket egészen a legutóbbi időig Norvégiában is a férfiak uralták. Azonban annak ellenére, hogy a nők tartózkodnak attól, hogy nyilvános helyeken magukra vonják a figyelmet azzal, hogy vicceket vagy anekdotákat mesélnek, privát

összejöveleteken igencsak sűrűn fordulnak a humorhoz. Ez utóbbi megállapítást alátámasztja azt a kutatás, amely során megállapításra került, hogy a női humor sokkal kontextus-függőbb, és intenzívebb, hogyha spontán módon alakul, míg a férfiak inkább a konzerv-viceket szeretik (Kinnunen 1998:407).

Norvégiában, ahogy említettük, a nyilvános helyek humorát a férfiak dominanciája jellemzi. A kutatásomban szereplő nők erre többféle magyarázattal tudnak szolgálni. A házasság néhány nő számára például akadályt jelent. Egy tanárnőt idézve: „A házasságunk első éveiben természetes volt, hogy kötetlen összejöveleteken, nyilvánosság előtt, a viccek mesélése a férjem feladata volt. A legtöbb általam ismert feleség még mindig azt a nézetet vallja, hogy a férjüknek kell a viccmesélőnek lennie.”¹

A NŐK ROSSZ VICCMESÉLŐK LENNÉNEK?

Több női válaszadóm úgy nyilatkozott, hogy a férfiak jelenléte gyakran megakadályozza azt, hogy a beszélgető nők humoros területekre merészkedjenek. Másrészt azt is elmondták, hogyha csak egymás közt vannak, jobban szeretik a rövid, vicces megjegyzéseket és válaszokat, vagy pedig a rövid, személyes történeteket, mint a férfiak által kedvelt hosszúakat, mint amilyenek például az anekdoták, lódítások. Amikor a viccmesélésről van szó, azt mondják, hogy a férfiak sokkal gyakrabban viccelődnek, mint a nők. Sok nő azt állítja, ez azért van, mert ők egyszerűen nem tudják megjegyezni ezeket a vicceket. Ahogy az egyik mondja: „Egyáltalán nem tudok vicceket. Szeretem hallgatni, de nem emlékszem rájuk. A férjem általában sok viccet és sztorit mesél.”²

Nagyon sok nő panaszkodik arra, hogy nem túl ügyesek a történetmesélésben vagy a viccmesélésben. Ha alaposan elolvassuk a humor használatáról és értelmezéséről írott gondolataikat, egyértelművé válik, hogy az említett rossz memória oka annak köszönhető, hogy a nők ezeket a képességeket nem fejlesztik. A legtöbb jó humorista és viccmesélő rengeteget gyakorol, szeretnének minél képzetebbek lenni e téren. A közönség hozzájárulása kulcsfontosságú a sikerhez, legyenek akár családtagok, vagy barátok. Női válaszadóim visszajelzései azt mutatják, hogy a nőktől általában sem közönségük, sem önmaguk nem várják el, hogy ügyes történet- és viccmesélők legyenek. Ahogy a dán pszichológus, Martin Führt kimutatta: „azok a gyerekek, akik mindig tudnak egy poént, vagy van egy vicces beszólásuk, általában nagy tekintélyt szereznek az osztályközösségekben. Azonban jelentős eltérés van a fiúk és lányok ilyen szempontú értékelésében.” (Führt 1998:2). Führt kimutatta, hogy a fiúk nagyon magas rangot tudnak elérni viccmeséléssel, a lányok azonban hiába mondanak vicceket, nem érik el ugyanazt az eredményt.

Az amerikai nyelvész, Deborah Tannen szerint a férfiak számára a be-

széd célja gyakran a szabadságuk megőrzése és státuszuk visszaszerzése vagy megerősítése. Ezt gyakran úgy érik el, hogy viccek vagy anekdoták mesélésével vonják magukra a figyelmet (Tannen 1992). Ahogy egy norvég nő válaszadó fogalmaz: „Úgy tűnik, mintha a férfiak kifejezetten imádnának történeteket mesélni. Olybá tűnik, hogy nekik nagyobb szükségük van arra, hogy az emberek rajtuk nevessenek. A nőknek elegendő, ha másokon nevethetnek, hogy így szórakoztassák magukat.”³

Egy másik fontos oka, hogy a nők gyakorlatlanabbak a viccmesélésben. Egymás közti társalgásuk során nincs lehetőség független humoros tevékenységekre, mert társalgásuk legfontosabb célja a nem-hierarchikus és érzelmi kapcsolatok kialakítása (Tannen 1992). Az efféle kommunikációba sem a vicc, sem a hosszú, vicces anekdota nem illik bele. A vicces beszólások és ripsztkok azonban könnyen alkalmazhatóak a nők közti beszélgetések során. „A nők beszéde általában sokkal mértékletesebb vagy figyelmeesebb, kevésbé agresszív és sokkal inkább arra irányul, hogy létrehozzák és fenntartsák másokkal a kapcsolatot. A női humort is e jellemzők mentén írták le,” – idézhetjük a dán szociológust, Giseline Kuiperst (1998:9).

Kuipers más magyarázatot kínál arra, hogy a nők miért ilyen gyenge történetmesélők. A viccmesélést elemezve azt találta, hogy a viccmesélés olyan kommunikáció, amit a legtöbb nő ellenez, sokkal inkább mint magukat a vicceket. „Alig néhány nőnek volt ellenvetése a viccek tartalmát illetően – amíg nem voltak nagyon sértőek (ami általában rasszistát jelent); azzal a ténnyel viszont nem értettek egyet, hogy a vicceket mesélők – hogy nevetésre kényszerítenek másokat – túl sok figyelmet irányítanak magukra, hangosak és a viccmesélés teljesen személytelen.” (Kuipers 1998:7).

AKADÁLY, AMI ÖSSZEKÖT?

A humor nagyon fontos, mert ahogy a humorral bánunk, befolyásolni tudja az emberekkel folytatott kapcsolatunkat. „Az emberi kommunikáció jelentős része kapcsolható a humorhoz.” „A humor az egyik legerőteljesebb eszköz, amit az emberek a kommunikációs törekvéseik során fel tudnak használni.” (Apte 1992:67). Ez nagyon fontos szempont a tradicionális nemi különbségekre vonatkozó következtetések szempontjából, már ami a humor alkalmazását és az ahhoz való hozzáállást illeti. A humornak általában pozitív hatása van az emberi kapcsolatokra. Összetartozást, közelséget és azonosságot fejez ki. Természetesen a humor a határok kijelölésére is tökéletes. Amikor nemi különbségekről beszélünk, a humor használata gyakran a saját nem felé irányuló csoportsszolidaritást vált ki. Vagy pedig még élesebben kirajzolja a nemek közti határokat – a nők a férfiakon nevetnek vagy fordítva. Különösen az utóbbi a nagyon jellemző.

A humor értelmezése és gyakorlása tetemes mértékben függ saját identifikációnktól és a kontextustól. Ezért a férfiak és a nők által gyakorolt hu-

mor sokat elárul a nemek közti kapcsolat természetéről. Először is általános különbségek vannak tartalom és stílus terén, másrészt elgondolkodtató, hogy amikor a férfiak vagy a nők egymás közt vannak, csak a másik nemről beszélnek, mesélnek sztorikat. Amikor a nők férfiakról beszélnek, az olyan történeteket szeretik, amikben a férfi részeg, kétbalkezes, vagy képtelen a helyzet ura lenni. A férfi ezekben a történetekben gyakran sodródik olyan helyre, ami tradicionális értelemben a nők felségterülete, például házimunka, gyerekevelés és hasonlók. Akad néhány vicces történet arról, hogy a férfi intimbetétet próbál vásárolni a nőnek.

A humorizálás egyik fontos oka az az igyekezet, hogy a két nem közti kommunikáció kedvezően alakuljon. Viszont a humor ugyanígy kommunikációs akadály is lehet a nemek között. Esetenként büszkén felvállalva ezt. Egy nő így nyilatkozott erről: „A férfiak sokkal gyakrabban humorizálnak, mint a nők. Partikon vagy kocsmákban egy idő után zavaró, mert jófejeknek akarnak látszani. A nők nem mindig értik a férfiak vicceit. Általában túloznak és a feje tetejére állítják a dolgokat.”⁴

EROTIKUS HUMOR ÉS NŐI BETOLAKODÓK

A válaszadók szerint a legalapvetőbb különbség férfi és nő viccmesélők között az, hogy a férfiak sokkal erotikusabb történeteket mesélnek. A humoruk általában sokkal obszcénebb természetű, mint a nőké. Egy nő így nyilatkozik: „A férfiak nyilvánvalóan sokkal több és durvább erotikus viccet tudnak, és más dolgokon nevetnek, mint a nők.”⁵ Sok női válaszadó nincs elragadtatva attól, hogy a férfiak az obszcén vicceket részesítik előnyben. Egy idős nő válaszadó szerint: „A szexről szóló viccek lehetnek humorosak, de csak nagyon, nagyon ritkán.”⁶

A kutatók hangsúlyt fektetnek a különböző társaságokban a férfiak és nők előadói stílusának vizsgálatára, és a „mesélő/hallgatóság nemi összetételére...” (Mills 1998:13). Mills anyaga azt mutatja, hogy különböző normák vonatkoznak arra is, hogy a férfiak vagy a nők hogyan használják az erotikus humort. Még azokban a társaságokban is, ahol elfogadott, sőt preferált a humoros viselkedés, és a nők is aktívak a történetek és viccek mesélésében, úgy tűnik, hogy a nők kevésbé felszabadultan élnek az erotikus humorral. Egy éles eszű női válaszadó így nyilatkozik: „Úgy vélem, hogy a nők tartózkodása nagyrészt annak köszönhető, hogy attól tartanak, hogy közönségesnek fogják tartani őket. Egy férfi nem fél ettől. Más az elvárás a nőekkel szemben”⁷

Hogy viseltetnek a férfiak azon nők iránt, akik erotikus vicceket, történeteket mesélnek? Ez természetesen változó, függ a társadalmi helyzettől, de az összegyűjtött anyagból az derül ki, hogy különbség van a férfiak magukról vallott attitűdjé, és a között, amit a nők a férfiak részéről tapasztalnak.⁸ Egy férfi válaszadó azt állítja, hogy a nők nyugodtan

mondhatnak ugyanolyan obszcén történeteket, mint a férfiak. Egy másik férfi szerint azok a nők egyáltalán nincsenek lenézve, akik a szexis viccekre reagálnak.⁹ Azonban egy nő, ugyanebből a milióból, azt mondja, hogy éppen ellenkezőleg, rosszak a tapasztalatai. „Úgy találok, hogyha reagálok, vagy bármi hasonlót teszek, a férfiak ezt felhívásnak veszik keringőre.”¹⁰ A férfiakkal ellentétben a nőknek vigyázniuk kell az obszcén humorról, mert esetleg erkölcsstelennek tarthatják őket.

A NŐK EGYENJOGÚSÁGA?

Természetesen afelől semmi kétség, főleg az elmúlt két generációban, hogy egyértelműen megváltozott az olyan nőkkel szembeni állásfoglalás, akik vicces-erotikus helyzetek alanyai. Nem is olyan régen, főként a közép és a felsőosztályokban a nők semmiféle érdeklődést nem mutathattak a szex iránt, vagy pedig az arról való ismereteiket nem hangoztathatták. Ezért nem is nevetettek, amikor erotikus vicceket, történeteket hallottak. Az egyik női válaszadó azt mondta: „A mi családjunkban az volt a szokás, hogy ha hallottunk egy jó történetet, mindig elmeséltük, amikor hazaértünk. Azt élveztem a legjobban, hogy erotikus vicceket mesélhettem az idős anyámnak. Ő olyan generációhoz és társadalmi réteghez tartozott, ahol elképzelhetetlen volt az, hogy nyíltan kimutassák, hogy értik, sőt értékelik az efféle humort.”¹¹

A női válaszadó megjegyzése egyértelművé teszi, hogy akad néhány olyan humoros helyzet, amelyben egyfajta társadalmi nyomás hatására a nők kénytelenek elfogadni az olyan humort, amely tulajdonképpen ellenkezik az erkölcsi normáikkal. Különösen fiatal nők érzik a társadalmi nyomást, hogy ne mutassák ki, mennyire zavarba jöttek. Kényszeredetten ugyan, de együtt nevetnek a többiekkel.

Az erotikus és obszcén humor ma mindkét nem sokkal szabadabban alkalmazza, mint korábban. Egyre több nő részéről elfogadott. Másrészt a férfi és a női válaszadók egyaránt úgy nyilatkoztak, hogy a szexről szóló viccek nem viccesek, mert adott esetben túl szókimondóak.

Válaszadóim megvitatták, hogy az erotikus és obszcén humort hogyan kellene kezelni és értelmezni. Ugy tűnik, hogy a legtöbb férfi számára nem a nők diszkriminációjáról szól, csak a vitalitás kifejezésére szolgál. Hogy egy férfi humoristát idézzek: „Ha nincs humorérzéked, ha gyanakvó típus vagy, akkor semmi mást nem láthatsz ebben a fajta humorban, csak a rosszat. Pedig ez tulajdonképpen az élet manifesztációja.”¹²

Fontos felismernünk, hogy egyfajta feminista elmélet szerint az erotikus és obszcén humor többsége férfiközpontú és hierarchikus. „A hierarchikus természete miatt erőviszonyrendszerről is szól...” (Lipponen, 1998: 345). Minden bizonnyal kevés, erotikus humort kedvelő férfi ért egyet vele. Az ilyen jellegű humoros kommunikációban részt vevő nők többsége is ellenezné ezt a feminista olvasatot.

A HUMORHOZ FŐZŐDŐ KLASSZIKUS VISZONY

Különféle tudományterületek vizsgálták a humor létrejöttében és gyakorlásában szerepet játszó nemi eltéréseket. A pszichológusok kutatásai a legfontosabbak e téren. Paul McGhee így magyarázza: „Tételezzük fel, hogy a mi kultúránkban létezik világosan meghatározott – humorra vonatkozó – nemi szereprendszer férfiak és nők számára. A legfontosabb ezen szabályok közül, hogy a férfiak a humor kezdeményezői kell, hogy legyenek, míg a nők a hallgatóság. (...) Mivel a humor sikeres kivitelezése egyfajta hatalmi jellemző, összefüggésbe hozható egyéb tradicionálisan férfias jellegzetességekkel, mint pl. agresszivitással, dominanciával és magabiztossággal. Ahhoz, hogy egy nőből viccmester legyen, ki kell lépnie az általánosan a nőknek fenntartott körből (McGhee 1979b: 183–184).

Ahogy a norvég humorkutató, Frode Søbstad rámutat, a társadalom nemi különbségei a humor területén tükröződnek (Søbstad, 1995:62). Megfigyelte, hogy a fiúk és a lányok különböző humortémákat részesítenek előnyben, valamint abban is különbség van, hogy hogyan találkoznak a médiában a humorral. A lányok sokkal inkább függenek másoktól, a fiúk leginkább maguknak valók. Ezek a különbségek a humor alkotásakor is megfigyelhetők.

A kérdőívekre és az interjúk kérdéseire adott válaszok – a nemi különbségek szempontjából – a humor formai és tartalmi jegyeit illetően a következőképpen foglalhatók össze: női válaszadók úgy vélték, hogy ők a gyerekekről és a vicces családi anekdotákról szóló történeteket részesítik előnyben. Szeretik az olyan történeteket, ahol vagy ők, vagy nőtársaik járnak pórul. A ravasz trükkökről szóló történeteket kevésbé értékelik. Majdnem minden otromba vicc főszereplője, és ezt férfiak és nők egyaránt vallják, a férfi. A nők vicces történeteinek nagy hányada olyan helyzetre vonatkozik, ahol a megfelelő pillanatban hangzott el egy humoros megjegyzés vagy ríposzt. Hogyha a történeteik a szexről szólnak, akkor azok minden esetben a legártatlanabb kategóriába tartoznak, általában gyerekekkel a főszerepben.

Ha humorról van szó, a férfiak sokkal aktívabbak, mint a nők. A legtöbb jó történetmesélő vagy viccmester férfi, és általában ők az otromba csínyek elkövetői is. A férfiak még mindig mesélnek második világháborús anekdotákat (Johnsen, 1997: 103). Imádják az otromba vicceket és bevallják, hogy küzdenek azért, hogy jó sztorizónak vagy viccmesélőnek fogadják el

*...hogy egy nőből
viccmester legyen,
ki kell lépnie
a nőknek fenntartott
körből...*

őket. A nőkkel ellentétben elismerik, hogy szándékosan keverednek vicces helyzetekbe, hogy ezzel alpanyagot teremtsenek a később elmesélen-dő vicces történetekhez.

A felmérések megerősítik az elméletet, miszerint a nők humortárának ritkán részei a szóbeli csaták, a rituális megalázások és az otromba tréfák (Apte 1985). De az empirikus kutatásaim egyértelműen kimutatják azt is, hogy a mindennapokban váratlanul bekövetkező vicces helyzeteket ugyanolyan eséllyel ismerik fel a nők, mint a férfiak. Ez azt mutatja, hogy ez a fajta humor mind a férfiakra, mind a nőkre egyaránt jellemző. Viszont a nők, humorérzékük ellenére, a társadalmi normáknak és konven-cióknak köszönhetően, nagyon visszafogottak a nemi jellegű történetek továbbadásában.

Az amerikai antropológus, Mahadev Apte *Humour and Laughter* című könyvében rámutat, hogy általánosságban a női humorból hiányzik a férfiakéra oly jellemző agresszív és ellenséges hangnem (Apte 1985). Állítá-sa egyezik az empirikus kutatásomban szereplő nők kijelentéseivel. Ma-gyarázata, bevallásuk szerint, miért tartózkodóbbak, amikor viccelődésről van szó: nem akarnak másokat megbántani. A nők sokkal inkább tisztá-ban vannak az agresszív és ambivalens humor hatásával. Úgy vallják, gyakran azért nem humorizálnak, mert törődnek a másikkal és nem akar-ják megbántani őket. A férfiak egy része szociálisan érzéketlen, és olyan helyzetekben is humorizál, ahol a nők szerint kifejezetten illetlen.

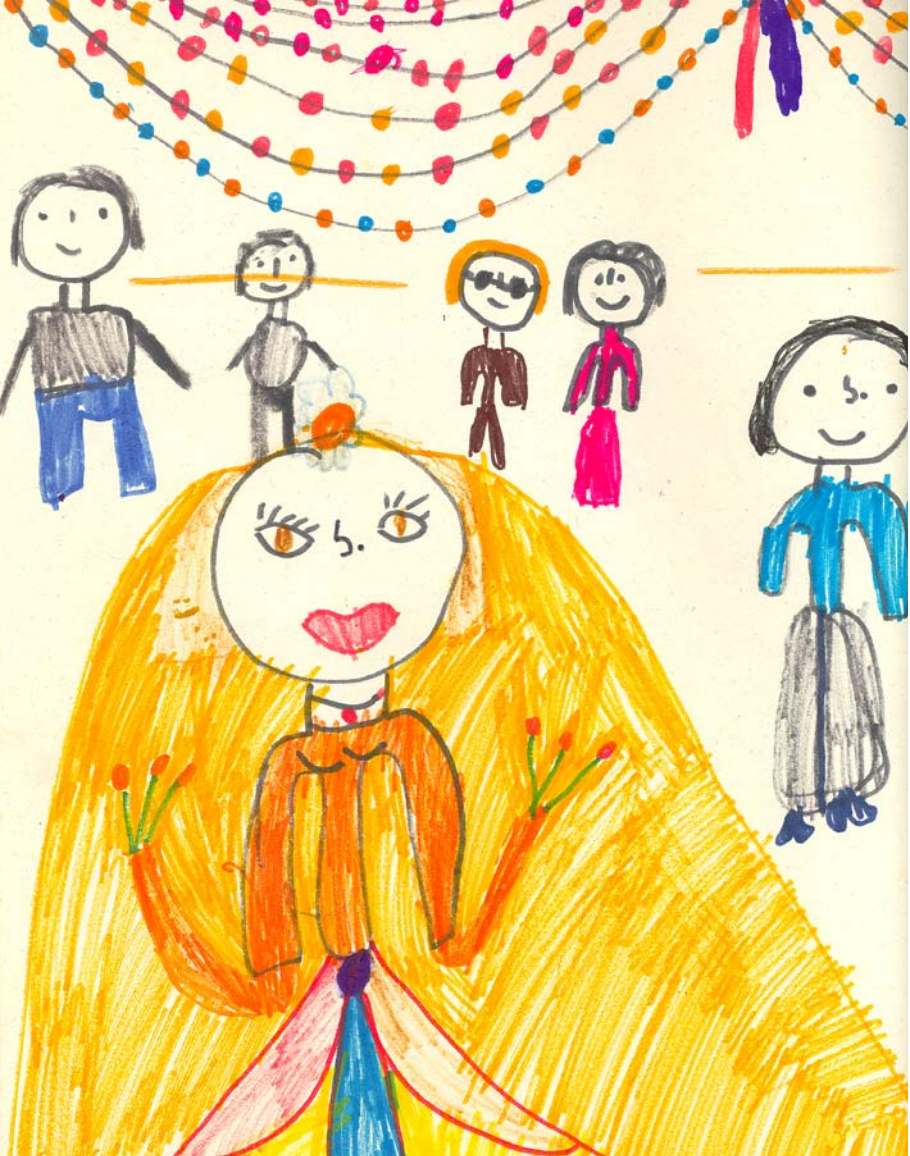
NEMEK ÉS HUMOR AZ ÚJ KULTURÁLIS KÖRNYEZETBEN

Egész idáig többnyire a mindennapi életben fellelhető humorral foglal-koztam. Azonban több tanulmány is foglalkozik azzal, hogy elmosódott a médiában és az általános emberi interakciókban alkalmazott humor közöt-ti határ (Søbstad 1995:48). A médiában alkalmazott humor gyökere a min-dennapok humorából táplálkozik, míg a mindennapi élet humorának nagy része a tévénezőktől származik, vagy nyer inspirációt (Fine 1997: 333).

Manapság az emberek nagy része a kommercializált tömegkultúra nemzetközi hatásából szerzi kulturális referenciáinak és identitásának nagy részét (Featherstone 1990, Smith 1990). A humor nagyon gyorsan az új, globális tömegkultúra központi értéke lett, amelyet lényegében angloamerikai forrásúnak tekinthetünk. A globalizációs folyamatoknak két fő hatása van a kultúrára – egyrészt a tömegkultúra homogenizáció-járól és világszerte való elterjedéséről beszélünk, másrészt a helyi és regi-onális kultúra megnövekedett szerepéről. Nemzeti szinten szemlélve a dolgot, a nemzetközi tömegkultúra és az Észak-Norvégiából érkező együttes hatások voltak az okozói, hogy a hazai gyártású humoros mű-sorok száma nőtt. Humoristáink gyakran tanulmányoznak norvég és nemzetközi televíziós programokat, hogy ihletet és új ötleteket szerezzé-

nek. Ezeknek a humoros műsoroknak eddig többnyire férfiak voltak a műsorvezetői.

A stand-up comedy, a nemzetközi tömegkultúra hatásaként, nemrég bukkant fel Norvégiában. Csak a legutóbbi években jelentek meg az első női stand-up humoristák. A stand-up humor nagy részét szex központúnak tekinthetjük. A női stand-up-osok próbálnak megteremteni egy olyan elfogadható formai és tartalmi jegyekkel bíró humort, amellyel nem re-

Balogh Mónika (7 éves, Simontornya) rajza

kesztik ki önmagukat; ez olyan probléma, aminek megoldásán tudatosan munkálkodnak (Løvland 1996). Úgy tűnik, hogy a stand-up comedy egész intézménye túl durva azoknak a női humoristáknak, akik az önróniánál egy kicsivel többet akarnak kihozni belőle. Egy dán stand-up-ost idézve: „Kevés nő vállalkozik stand-up comedy-re. (...) A poénkodás a bungee jumping olyan formája, ahol nem húznak ki biztonsági hálót és a nők általában félénkebbek annál, hogy biztosíték nélkül mélybe vessék magukat” (Politiken 1998).

Norvégiában az olyan népszerű tévéműsorok, mint pl. a *Baluba* és a *Weekend-Globoid* a női humor újfajta, nem tradicionális módjára hívták fel a figyelmet. Ezeket a műsorokat 1996-ban és 1998-ban egy női humorista, Synnøve Svabø vezette a közszolgálati tévén, az NRK 1-en. Bevett gyakorlat, hogy az újfajta, tradicionális normákat megszegő műsorokat először az állami tévében próbálják ki, mert a kereskedelmi tévék nem kockáztatnak, nem akarják elveszíteni nézőiket. A kereskedelmi csatornákon nem reklámozzák a nem-tipikus női szerepeket, mondja Wencke Mühleisen médiakutató (Dagbladet 1998).

Ezekben a showkban olyan női humor jelent meg, amely intelligens volt, játékos, és mindenképp felett, senkit sem tisztelt. Svabø az egyik adásban a volt miniszterelnökünket kényszerítette olyan helyzetbe, hogy a közönség szeme láttára meg kellett érintenie a hölgy melleit – a szituációs poén tökéletes példáját mutatva. De a Svabø humorára vonatkozó pozitív visszajelzések ellenére el kell gondolkodnunk azon, hogy humorának fő forrása az a tény, hogy ő egy nő. Állandóan a különböző női szerepekkel és saját szexualitásával operál – olyan témával, amely egy profi férfi humoristának a kelléktárába nem kell, hogy beletartozzon.

A *Weekend-Globoid* szatirikus heti magazin volt, amelynek fő motívuma, hogy a műsorvezetőnő ironizálva, „elbűvölő” lényét adta a színpadon. Svabø mindenre reagáló, játékos női karaktert alkotott, olyan figurát, amely szakítást implicált a tradicionális női reprezentációkkal (Mühleisen 1998:1). Mühleisen rámutat, hogy Svabø hogyan szimpatizál az alacsonyabb igényű női közösséggel, az önróniával és a különféle szurkálódásokkal. A nagy számú pozitív közönségreakció ellenére Svabø nem tervezi, hogy továbbra is ilyen jellegű programokat készítsen, kis időre visszavonul a nyilvános szerepléstől (VG 1998).

A tömegkultúrában alkalmazott új női modellek minden bizonnyal meg fogják változtatni a mindennapi életben tapasztalt humorfelfogást és annak alkalmazását. De az majd csak később derül ki, hogy Svabø műsorai egy új felfogás kezdetét jelentik-e a már rögzült nemi minták ellenében vagy pedig ez a szokatlan humor típus megmarad a tömegmédiá egyik ritka jelenségként.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

Jelen írásom a mai norvég társadalmat vizsgálta a humor befogadását és gyakorlatát illetően. Felvázolt néhány nemek közötti különbséget, amik részben úgy tekinthetők, mint a hagyományos nemi szereprendszer következményei, másrészt viszont a mostanában bekövetkezett nemi szerepváltozásokra és a humor befogadására vezethetők vissza. Egy belső perspektíva alkalmazásának lehetősége – a humor és nemek közti kapcsolatban – lehetővé teszi, hogy specifikus, árnyaltabb tudást szerezzünk a nemi különbségekről, amely más területeken főképp elméleti szintű. Általánosságban, a megkérdozettek reakciói alátámasztják a nemi mintákról szerzett ismereteinket a humor használatát és értelmezését illetően, de ugyanakkor teljesen különféle magyarázatokkal szolgálnak a korunkra jellemző kommunikációs területre. Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a humor gyakorlása teljesen kiszámíthatatlan, az adott szituációtól függ, amely a kreativitás függvénye és azé, hogy az előadó meg tudja-e lepni a közönséget. Éppen emiatt az elméleti humorkutatást finomítani kell, sőt, az egyén humorra vonatkozó gyakorlatáról és magyarázatáról szóló tanulmányokra kell alapozni.

*Fordította: Major Zoltán
Az eredetivel egybevetette, közreadja Kovács Ferenc*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Anttonen, Pertti 1998: Globalization as „Cultural Flow”. Az előadás elhangzott: „Culture, Creativity and Globalization” szimpóziumon, Oslo, 1998. október 24.
- Apte, Mahadev 1985: *Humour and Laughter. An Anthropological Approach*. Ithaca.
- Apte, Mahadev 1992: Humour. In: Bauman, Richard (ed): *Folklore, Cultural Performances and Popular Entertainments*. A communications-centered handbook. Oxford, Oxford Univ. Press, 67–75.
- Dagbladet 1998: <http://www.dagbladet.no/kultur/1998/11/19>.
- Featherstone, Mike 1990: Global Culture: An Introduction. In Featherstone, Mike (ed.) *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*. London, Sage Publications: 1–14.
- Fine, Gary 1977: Humour and Communication. In: Chapman, A.J. and Foot, H.C.: *It’s a Funny Thing, Humour*. Oxford, Pergamon Press: 392–333.
- Führ Martin 1998: *Some Aspects of Form and Function of Humour in Adolescence*. Az előadás elhangzott: 10th International ISHS Humor Conference, Bergen, Norvégia, 1998. június 25–27
- Johnsen, Birgit Hertzberg 1986: Innerfraperspektivitet: En metodisk utfordring i kvinnehistorie. In *Dugnad* 2–3, 1986: 47–72.
- Johnsen, Birgit Hertzberg 1994: Humor som tradisjonell kommunikasjonsform i Nord-Norge. In: Serberg, Terunn et al.: *Hverdag. Festskrift til Brynjulf Alver*. Oslo: Vett & Viten: 177–190.
- Johnsen, Birgit Hertzberg 1997: *Hva er vi liv av? Om nordmenns forhold til humor*. Oslo: Pax Forlag.
- Kinnunen, Eeva-Liisa 1998: Women’s Humour: Conceptions and Examples. In: Apo, Satu, Nenola, Aili and Stark-Arola, Laura (eds.) 1998: *Gender and Folklore*.

- Perspectives on Finnish and Karelian Culture. Studia Fennica Folkloristica 4.* Helsinki, 403–427.
- Knutsen, Nils M. 1987: Barske gleder. Noen litteraturhistoriske notater om nordnorsk humor. In: *Ottar* no. 168,5/87, Tromsø Museum 3–20.
- Kulpers, Giseline 1998: Gender, class and telling jokes. Differences in the appreciation and telling of ‘canned jokes’ in the Netherlands. Az előadás elhangzott: 10th International ISHS Humor Conference, Bergen, Norvégia, 1998. június 25–27
- Lipponen, Ulla 1998: The Joke as an Instrument of Power? Sexual Relations in Jokes Told By Family Members. In: Apo, Satu, Nenola, Aili and Stark-Arola, Laura (eds.) 1998: *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture. Studia Fennica Folkloristica 4.* Helsinki, 345–360.
- Løvland, Marianne 1996: *Jenter og Stå-opp Humor.* Teatervitenskapelig mellomfagsoppgave vår 96, Universitetet i Oslo.
- McGhee, Paul 1979a: *Humor. Its Origin and Development.* San Francisco.
- McGhee, Paul 1979b: The role of laughter and humour in growing up female. In: C.B. Kopp (ed.): *Becoming Female.* New York: Plenum: 183–206.
- Mills, Margaret A. 1998: Gender and ethnography. Reports from the XIIIth Congress of the International Society for Folk Narrative Research. Göttingen 1998. *FF Network No. 16.* 1998:12–17.
- Mühleisen, Wenche 1998: BALUBA – et underholdningsprogram med en postfeministisk heltinne. *Norsk Medietidsskrift* 1998 Kiadás előtt.
- Politiken 20th november 1998, 1. sektion, p. 6.
- Sheppard, Alice 1986: From Kate Sanborn to Feminist Psychology: The Social Context of Women’s Humor, 1885–1985. In *Psychology of Women’s Quarterly* 1986: 155–170.
- Smith, Anthony D. 1990: Towards a Global Culture? In: Featherstone, Mike (ed.) *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity.* London, Sage Publications, 171–192.
- Stillion, Judith M. and White, Hedy 1987: Feminist humor. Who appreciates it and why? In *Psychology of Women’s Quarterly* 1987: 219–232.
- Søbstad, Frode 1995: *Humor i pedagogisk arbeid.* Tano Forlag, Trondheim.
- Tannen, Deborah 1992: *Det er ikke det jeg sier! Når menn og kvinner snakker sammen.* Oslo: Cappelen.
- VG (Verdens Gang) 19/11 1998: <http://www.vg.no/pub/vgart/hbs?artid>

JEGYZETEK

Jelen cikk alapja a 10th International ISHS Humor Conference-en (Norvégia, Bergen, 1998. jún. 25.) elhangzott előadás.

- 1 NEG (Norsk Etnologisk Gransking) 31664.
- 2 NEG 31668
- 3 NEG 31656
- 4 NEG 31735
- 5 NEG 31660
- 6 NEG 31662
- 7 NFS (Norsk Folkesamling), Nord-Norge, bånd 36
- 8 NEG 31643
- 9 NFS, Nord-Norge, bånd 19
- 10 NFS, Nord-Norge, bånd 36
- 11 NEG 31664
- 12 NFS, Nord-Norge, bånd 19